

Gazdaság

Magyarország növekedési kilátásai		24
Zöld átállás a pénzügyekben		26
Fenntartható fogyasztás		28
Munka a 21. században		30
Munkakörülmények változóban		32
Turizmus a poszt-Covid korszakban		34
Nők a munka világában		36
Források		37

Magyarország növekedési kilátásai

Hazánk gazdaságpolitikai vitáinak kiemelt témája a gazdaság fejlődésének és a fejlett gazdaságokhoz való felzárkózásának értékelése (Csath 2019; Hidi 2021). Az elmúlt idők fejlődése sokak szerint elérhetővé tette a vezető gazdaságokra jellemző, elsősorban szellemi munkára és innovációra épülő, tudásalapú gazdaság megvalósítását a 2020-as évtizedben (Serdült 2019; Szepesi 2019). Ez az évtized viszont egyben választást is lehet a magyar gazdaság számára. A szakirodalom széles körben elfogadott megfigyelése, hogy egy gyors növekedés után bizonyos országoknak nem sikerül a fejlett országok közé kerülni. Ezt hívják közepes jövedelmi vagy fejlettségi csapdának, attól függően, hogy mit tekintünk a fejlettség mércéjének. A jelenség pontos körülményeiről nincs általánosan elfogadott álláspont (Csath 2019). Valószínű, hogy a csapda elkerülését ráadásul egy, az előző éveknél nehezebb gazdasági környezetben kell elérni. A kihívások között lehet a koronavírus hosszú távú hatásaival való megbirkózás vagy a gyors technológiai fejlődés, amelyek a gazdaság szerkezetét és a gazdaságpolitikai eszközök tárházát is megváltoztathatják (Szepesi 2021).

A nehezedeő gazdasági környezet mellett ráadásul a fenntarthatóság kérdését is szem előtt kell tartani. Az utóbbi évtizedek gazdasági növekedésének világszerte nagy ára volt a természetre nézve. Az ország gazdasági eredményei csak akkor fenntarthatók hosszú távon, ha azokat a környezetet kímélő módon érjük el, még ha nem is lehet a növekedést környezeti szempontból teljesen semlegessé tenni (EEA 2021; Teachout 2021). A környezet védelme mellett a társadalmi fenntarthatóság kérdését is tekintetbe kell venni. A gazdasági sikerek megtartásához el kell kerülni, hogy a fejlődés roncsolja a társadalom szerkezetét (Muñiz 2017; MNB 2021). A mai fejlett országok fejlődési útvonala például jelentősen növelte a társadalmi egyenlőtlenségeket. Ahogy a világhírű közgazdász, Dani Rodrik (2015) rámutatott, ez nem biztos, hogy szükségszerű velejárója a többi ország felzárkózásának is.

Tudásalapú gazdaság

Ezen a ponton érdemes definiálni, hogy mit értünk a gyakran célként emlegetett tudásalapú gazdasági modell alatt.

A kifejezést az 1960-as évek óta használják olyan termelési vagy szolgáltatási tevékenységekre épülő gazdasági szerkezet leírására, amelynek legfontosabb eleme a szellemi tevékenység – mint termelési tényező és előállított termék – a fizikai munka és a természeti erőforrások helyett. Ezekre a tevékenységekre jellemző, hogy a termelés vagy szolgáltatás folyamatának minden lépését azelőtt nem ismert módon igyekeznek megvalósítani. Nagy szerepük van továbbá a technológiai és tudományos fejlődés felgyorsításában, amely a termékek és szolgáltatások egyre gyorsabb elavulásával is jár (Powell–Snellman 2004).

A modell kritikai megközelítései többek között az egyenlőtlenségeket erősítő hatását emelik ki. Ennek egyik oka, hogy kevés vállalatnak sikerült eddig valóban tudásalapú tevékenységet megvalósítania, ráadásul azok is főleg a legnagyobb multinacionális vállalatok (Haskel–Westlake 2018; Unger 2019). A fejlődés iránya emellett a közepes képzettséget igénylő munkák kiváltása felé haladt az utóbbi évtizedekben, így a kevéssé, illetve magasan képzett rétegek közt űrt teremtve hozzájárult a társadalmi polarizációhoz (O’Donovan 2020). Lehetséges viszont, hogy a Covid19-járvány technológiai adaptációt gyorsító hatása szinte teljesen a magasan képzett munkakörök irányába tolja a munkahelyteremtési trendeket, így nehezítve az alacsonyan képzettek munkaerőpiaci pozícióját is (Lund et al. 2021).

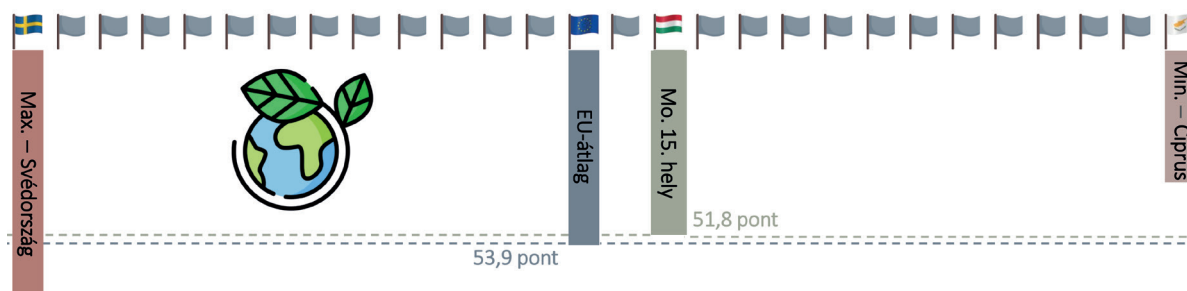
A modellváltást befolyásoló tényezők

A gazdasági fejlődést befolyásoló tényezők a közgazdaságtan egyik legtöbbet tárgyalt témáját adják. Az ENSZ fenntartható fejlődési céljai (SDG) közül több is kapcsolódik ezekhez a tényezőkhöz (lásd a lenti felsorolás mellett megjelölt célokat). Az alábbi lista olyan faktorokat mutat be, amelyek fontosak lehetnek a tudásalapú gazdaságra való átállás során (Pradhan et al. 2017; Csath 2021; Khayati 2021):

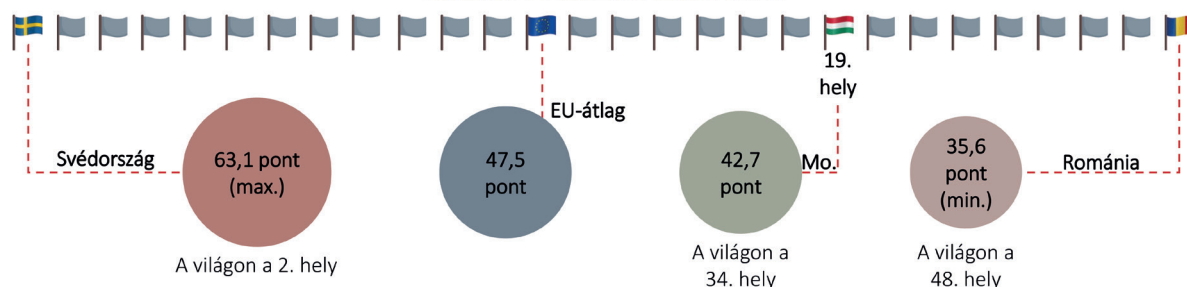
- a magas hozzáadott értékű, összetett és innovatív termékek és szolgáltatások aránya (SDG 8. és 9.);
- az innovatív szereplők magas szintű együttműködése nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt (SDG 17.);

A fenntartható gazdasági fejlődés értékelését segítő indikátorok

MNB Fenntarthatósági Index 2021

Globális Innovációs Index 2021

- a mikro-, kis- és középvállalkozások stabil helyzete (SDG 8. és 9.);
- a vállalkozások termelékenysége (SDG 8.);
- a támogató intézményrendszer (SDG 16.);
- a közoktatás minősége (SDG 4.);
- a gazdaság nyitottsága (SDG 8. és 17.);
- az infokommunikációs infrastruktúra minősége (SDG 9.).

Fenntartható átállás

Ahogy említettük, a fejlődés során szükséges a fenntarthatósági szempontok figyelembevétele is. Felmerül a kérdés, hogy ez összeegyeztethető-e a tudásalapú gazdaságra való átállással. Egy lehetséges válasz kirajzolható a gazdasági fejlődés fogalmának átértelmezésére irányuló törekvésekből, melyek közé tartozik többek között (EEA 2021):

- a nemnövekedés (degrrowth), amely a termelés és fogyasztás csökkentését szorgalmazza;
- a növekedésutániség (post-growth), amely az emberi jóllét és az anyagi vagyon kapcsolatának szétválasztását hangsúlyozza;
- a zöld növekedés (green growth), amely a technológiai újítások révén környezetkímélőbbé tett gazdasági tevékenységekre épít. Ez a megközelítés különösen jelentős a tudásalapú gazdaságra való átállás szempontjából, hiszen a tudásalapú modell pont arra a magas fokú szellemi

teljesítményre és innovációra épül, amely létrehozhatja a fenntartható technológiákat.

Az említett irányzatok kombinálása iránymutatást adhat a fenntartható tudásalapú átálláshoz. Egyes összetett megközelítések felhívják a figyelmet arra, hogy az innovációra épülő gazdasági növekedés akkor lesz fenntartható, ha az innováció kitűzött célja az emberi jóllét biztosítása. Az ezt károsító területeken akár a termelés és fogyasztás csökkentése is beleférhet, különösen a már magas fejlettségi szintet elért országokban (Msuya 2021).

A fejlődés alternatív elméletei a fenntartható haladás mérésének problémáira is rendre kitérnek, ami egy szerteágazó téma. Arról viszont mindenképp érdemes említést tenni, hogy a fenntartható gazdasági fejlődés mérésére általában nem alkalmasak a hagyományos mérőszámok, mint például a GDP (Csath 2021). Ez általában összetett indikátorok alkalmazását jelenti, amelyekben hagyományos szempontok (például infláció, munkanélküliség) és újszerű mérőszámok (például szellemi tulajdon-bejelentések, víztisztaság) egyaránt megtalálhatók. A tudásalapú gazdaságra és fenntarthatóságra jellemző mutatókat vegyítő indikátorok segíthetnek a fenntartható tudásalapú modell felé haladás értékelésében, így például az MNB Fenntarthatósági Index vagy a Szellemi Tulajdon Világszervezetének (World Intellectual Property Organization, WIPO) Globális Innovációs Indexe.

Zöld átállás a pénzügyekben

Az ENSZ fenntartható fejlődési céljairól kiadott nyilatkozatában a végrehajtási eszközök között a pénzügyi rendszernek a környezetvédelmi szempontból megfelelő technológiák felé irányítása az egyik legfontosabb helyen áll. A 15.a cél a pénzügyi források jelentős mértékű növelését az ökoszisztémák megőrzése és fenntartható használatának szolgálatába állítja. A 17.16 cél pedig elengedhetetlennek tartja a tudás, a szakértelem, a technológia és a zöld pénzügyi eszközök mobilizálását és megosztását.

Az éghajlatváltozásról szóló, 2015-ben elfogadott Párizsi Megállapodás (UN 2015) radikális változtatások iránti igényt fogalmazott meg a gazdaság és annak finanszírozása területén. Mindazon beruházások, melyek az energiahatékonyság növelésére, a megújulóenergia-kapacitások bővítésére, a károsanyag-kibocsátás csökkentésére, a hulladékgazdálkodás optimalizálására, a fogyasztási szokások átalakítására – és a példák még hosszan sorolhatók – irányulnak, zöld beruházásoknak tekinthetők. A zöld pénzügyi szolgáltatási üzletág (green finance) ezen beruházások finanszírozásához nyújt zöld pénzügyi eszközöket.

A fenntartható gazdasági tevékenységek finanszírozása az EU-ban

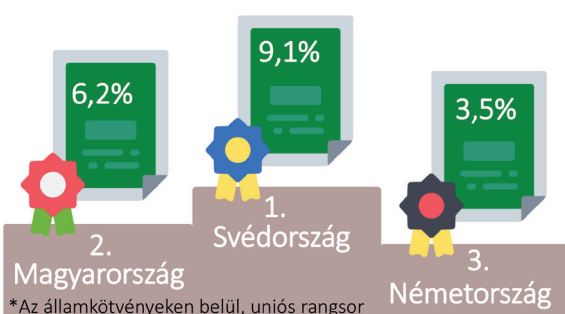
Az Európai Unió azon célkitűzése, hogy 2050-re az Unió gazdasága klímasemlegessé váljon, a pénzügyi szektorra is hatással van. A célok eléréséhez szükséges beruházásokon és finanszírozási eszközökön keresztül – az európai zöld megállapodás (European Green Deal) részeként – a teljes pénzügyi rendszert kívánja fenntarthatóvá tenni.

Az EU 2018-ban elfogadott, a fenntartható növekedés finanszírozásáról szóló cselekvési terve (COM(2018) 97 final) számos olyan rendeletet alapozott meg, mely a pénzügyi szektor zöld átállásának jogszabályi hátterét jelentette. A fenntartható befektetések előmozdítását szolgáló keretet a 2020. július 12-én hatályba lépett taxonómiai rendelet ((EU) 2020/852) teremtette meg. A pénzügyi források fenntartható befektetések felé terelését a 2021. április 21-én elfogadott intézkedéscsomag (COM(2021) 188 final) tartalmazza.

Az Európai Unió környezetvédelmi törekvéseit megfogalmazó taxonómiai rendelet alakította ki az ehhez kapcsolódó osztályozási rendszert is. A kritériumok alapján megállapíthatóvá vált, hogy egy gazdasági tevékenység, illetve az e területre irányuló befektetés környezeti szempontból fenntarthatónak minősül-e, azaz hozzájárul-e a környezeti célok valamelyikéhez, és nem okoz-e jelentős környezeti kárt (Dobránszky-Bartus–Krenchel 2020). Csak az egyes tevékenységekhez meghatározott feltételrendszer teljesülése esetén kaphatja meg egy adott gazdasági tevékenység a zöld címkét. Ez megoldást kínál az úgynevezett „greenwashing” ellen is, hiszen az egységes osztályozási rendszernek köszönhetően elkerülhetővé válik, hogy egyes pénzügyi termékeket hamisan környezetbarátnak tüntessenek fel.

A 2021-es intézkedési csomag a vállalatok pénzügyi beszámolóival egyenértékűvé tenné a fenntarthatósági beszámolókat, valamint a befektetési és biztosítási tanácsadásban és a vagyonkezelői kötelezettségekben is a fenntarthatósági kritérium kötelező elemként szerepelne.

A kibocsátott zöld államkötvények aránya* 2020-ban

A vállalatok és pénzügyi intézmények által kibocsátott zöld kötvények arányának uniós rangsorában Magyarország a 16. helyen áll.

Az Európai Bizottság 2021 októberében a világ eddigi legnagyobb zöldkötvény-kibocsátását hajtotta végre, 12 milliárd euró nagyságban (EC 2021). Tervei szerint 2026-ig a zöldkötvény-program keretében 250 milliárd euró nagyságú kibocsátás várható.

Zöldülő bankok és pénzügyi termékeik

A pénzügyi termékek fő közvetítőiként az állami és a piaci alapon működő bankok kínálatában is megjelennek a zöld pénzügyi termékek, úgy mint a zöldhitel portfólió, a társadalmilag felelős vagyonkezelés vagy a zöld kötvények valamilyen formái (Gyura 2019).

Zöld pénzügyi termékeknek számítanak mindazon banki termékek, amelyek a környezeti fenntarthatóságot célozzák. A *zöld hitel* például olyan kölcsönt jelent, mely deklaráltan környezeti célok finanszírozására szolgál. Az elsősorban háztartási forrásokból érkező *zöld betét* esetén a bank azt vállalja, hogy a zöld betétállománnyal megegyező értékben folyósít hitelt kimondottan zöld beruházásokra. A *zöld befektetési alapok* elsősorban a társadalmilag felelős befektetéseket (Social Responsible Investment, SRI) célozzák. A *zöld kötvények* esetén a kibocsátó azt vállalja, hogy a kötvényértékesítésből származó bevételből környezetvédelmi vagy más fenntartható beruházást finanszíroz. A zöld kötvények kibocsátói köre igen széles, lehetnek vállalatok, fejlesztési bankok, önkormányzatok, államok és egyéb pénzügyi szervezetek (MNB 2019).

A bankok az általuk finanszírozott projektjeikben egyre határozottabban a zöldebb, környezetkímélőbb kínálatra helyezik a hangsúlyt, és ezt mutatóikban, közzétételeikben is publikálják. Emellett számos bank elképzelésében szerepel olyan új vezető pozíció létrehozása, amelynek betöltője a bank fenntarthatósággal és éghajlatváltozással kapcsolatos politikájáért személyes felelősséget visel. A vizsgált

bankok többsége kidolgozta már a klímaváltozás pénzügyi kockázatának kalkulációs mechanizmusát, és beépítette azt a meglévő kockázatkezelési folyamatába (kockázatazonosítás, -értékelés, -kezelés és jelentés). Jelenleg a nemzetközi számviteli keretrendszerben nincs külön nevesítve az éghajlati kockázat és annak pénzügyi hatása, de számos törekvés van arra vonatkozólag, hogy a vállalatok éves pénzügyi beszámolóiban kötelező elemként szerepeljen (Tevel-Gazsó–Főfai 2021).

A bankok jelentős befolyással bírhatnak azon ágazatokban, amelyek magas károsanyag-kibocsátással járó üzleti tevékenységet folytatnak, hiszen üzleti politikájuk „bezöldülése” súlyos finanszírozási korlátokat jelenthet a kevésbé zöld ágazatok számára.

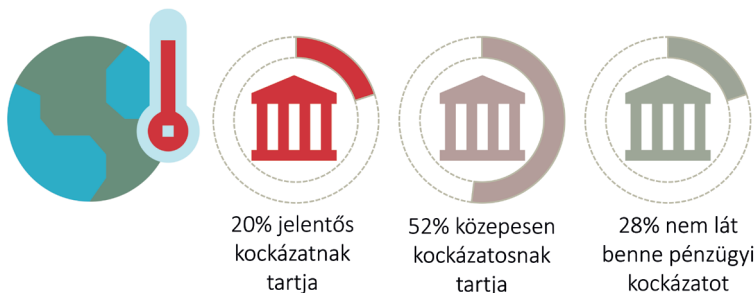
Zöldülés a magyarországi bankszektorban

Az Unió intézkedési csomagjával egy napon, 2021. április 21-én jelent meg az MNB hitelintézeteknek szóló zöld ajánlása (5/2021. (IV.15.) MNB ajánlás), melynek célja a bankszektor résztvevőinek az éghajlatváltozással és a környezeti kockázatokkal kapcsolatos üzleti tevékenységre való tudatos felkészítése. Az ajánlás kitér többek között a hitelintézetek üzleti stratégiájának kialakítására, a kockázatelemzés- és kezelés folyamatára, a banki tevékenység társadalmi-környezeti hatásainak figyelembevételére, valamint az ügyfelekkel való felelős együttműködésre. Az ajánlás a társadalmi egyeztetés során kiegészült a saját ökológiai lábnyom csökkentésére vonatkozó igénnyel és a vállalatirányítással szembeni elvárásokkal.

Az MNB 2021-ben első ízben megjelenő fenntarthatósági jelentése a fenntarthatóság és a fenntartható felzárkózás szempontjából vizsgálja Magyarország helyzetét és kilátásait, összehasonlítva azt az Európai Unió országaival. A pénzügyi fenntarthatóság dimenzióban 2020-ban Magyarország az összesített eredménye alapján az uniós országok közül a huszonegyedik helyre került. Az állami zöldkötvény-kibocsátás uniós rangsorában viszont a második helyet érte el.

A pénzügyi szektor éghajlatváltozásra adott válaszai messze túlmutatnak a bankok és hitelintézetek világán. A fenntartható gondolkodás, a társadalmi felelősségvállalás a gazdaság egyre több területén válik a versenyképesség növelésének, valamint a kiszámítható, felelős, környezettudatos növekedésnek a feltételévé.

A klímaváltozás mint kockázati tényező a globális bankok körében

Fenntartható fogyasztás

A fenntartható gazdaság fogalmába a fenntartható termelés mellett a fenntartható fogyasztás is beletartozik. A fogyasztás szerepének újragondolása, a fogyasztói szokások, minták megváltoztatása, a fogyasztáshoz való környezettudatos hozzáállás kialakítása mind korunk társadalmának egyre sürgetőbb kihívásait jelenti. Az ENSZ fenntartható fejlődési céljairól kiadott nyilatkozatában a fenntartható fogyasztás és termelés számos kitűzött célban hangsúlyosan szerepel. A 8.4 alcél az erőforrások hatékony felhasználásának javítását ösztönzi, mind a fogyasztásban, mind a termelésben. A 12. cél ugyanakkor a fogyasztók tájékoztatásában, azaz megfelelő információkkal való ellátottságában látja csökkenthetőnek a nem hatékony, pazarló fogyasztást.

A fenntartható fogyasztás fogalma

A fenntartható fejlődést és benne a fenntartható fogyasztást az ENSZ 1987-es jelentése a következőképpen határozza meg: a jelen nemzedékek szükségleteinek kielégítése úgy, hogy az ne veszélyeztesse a jövő generációk képességét saját szükségleteinek kielégítésében (UN 1987). Az ENSZ fenntartható fejlődésért felelős nemzetközi szervezetének (IISD) 1994-es oslói konferenciáján annyit tettek ehhez hozzá, hogy az alapvető szükségleteket kielégítő, illetve jobb életminőséget biztosító javak és szolgáltatások igénybevétele során arra kell törekedni, hogy a természeti erőforrások felhasználása, valamint a hulladék- és szennyezőanyag-kibocsátás minimális legyen (IISD 1994). Az ENSZ Környezetvédelmi Programja nagyon egyszerűen fogalmaz: kevesebből többet és jobbat csinálni (UNEP honlapja).

A fenntartható fogyasztás a fogyasztók szemszögéből nemcsak a kevesebb és a környezetet kevésbé károsító módon történő fogyasztást jelenti, hanem a termék gondos, minél hosszabb ideig tartó használatát is, lecseréléskor pedig a gondoskodást az újrahasznosításról (EPRS 2020).

Az Európai Unió cselekvési tervei és stratégiái

A fenntartható fogyasztás 2008-ban került az Európai Unió célkitűzései közé, amikor az Európai Bizottság cselekvési

tervet készített a fogyasztói tudatosság növelése és a fenntartható termelési technológiák iránti fogyasztói igény ösztönzése érdekében (COM(2008) 397 végleges). A termelés oldaláról azzal kívánta a környezettudatos fogyasztást támogatni, hogy környezetbarát tervezési követelményeket állapított meg a termékek életciklusára vonatkozóan. Mindemellett előírta az ökocímke használatának szélesebb körben való kiterjesztését és a zöld közbeszerzések támogatását szolgáló ösztönző rendszer kiépítését.

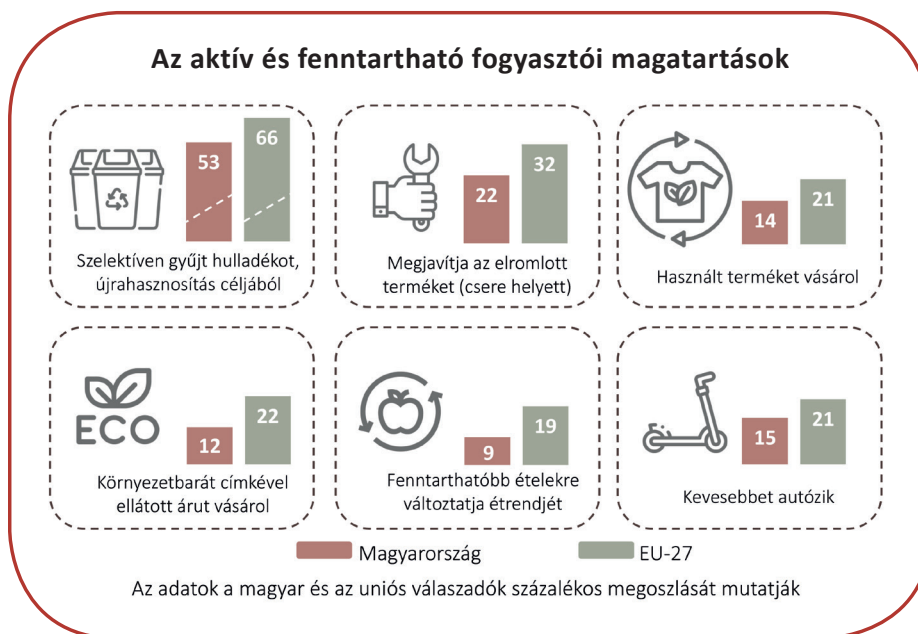
Az európai ökocímkek (EU Ecolabel) önkéntességen alapuló rendszerét 1992-ben hozták létre (880/92/EGK rendelet) abból a célból, hogy a gyártók és szolgáltatók a környezetvédelmi kritériumoknak megfelelő terméket értékesítsenek. Az ökocímkével ellátott termékek teljes életciklusuk során (termelés, csomagolás, szállítás, használat, hulladékká válás) alacsonyabb környezetterhelést okoznak. A környezetbarát vásárlási és fogyasztási szokások kialakítása és erősítése egyre hangsúlyosabb az EU politikájában, ezt legutóbb a 66/2010/EK rendelet is megerősítette és támogatta.

Az Európai Bizottság 2020–2025 közötti időszakra vonatkozó, új fogyasztóügyi stratégiájának (COM(2020) 696 final) egyik kiemelt területe a fogyasztók klímasemleges magatartásának támogatása. A stratégia arra törekszik, hogy a fogyasztók társadalmi diszkriminációtól mentesen vehessenek részt a zöld átállásban, azaz lakóhelytől, jövedelemtől, társadalmi hovatartozástól függetlenül biztosítva legyen számukra mind a fenntartható termékekhez való hozzáférés, mind az azokról való tájékozódás.

Egy másik stratégia, amely „A termelőtől a fogyasztóig” elnevezést kapta (COM(2020) 381 final), azt kívánja lehetővé tenni, hogy a fogyasztók élelmiszer-vásárlásaik során olyan megalapozott, egészséges döntéseket hozzanak, amelyekkel csökkenthetik az EU ökológiai lábnyomát az élelmiszerek előállításától a fogyasztásukig tartó teljes folyamat során.

Idekapcsolódik még

- a szennyezőanyag-mentességi cselekvési terv (COM(2021) 400 final), melynek az a célja, hogy a fogyasztók vásárlási döntéseit a tisztább megoldások felé terelje;

- a vegyi anyagokra vonatkozó fenntarthatósági stratégia (COM(2020) 667 final), mely a mérgező anyagokkal kapcsolatos, jobb és megbízhatóbb információhoz való könnyebb hozzáférést szorgalmazza;
- a fenntartható növekedés finanszírozására készült cselekvési terv (COM(2018) 97 final), mely a pénzügyi termékek és befektetések piacán ír elő megbízható és teljes körű tájékoztatást a fogyasztók számára; végezetül
- a körforgásos gazdaságra vonatkozó cselekvési terv (COM(2020) 98 final), amely határozottan fellép a fenntartható termékek normaként való elismeréséért, támogatva ezzel a termékek tartósságának, újrahasznosításának, javíthatóságának és akadálymentességének a feltételeit.

Fogyasztói attitűdök

Az Eurobarometer 2019-es felmérése az európai állampolgárok környezethez való viszonyát, azon belül is a zöld fogyasztói attitűdöt, valamint a tudatos fogyasztói magatartást vizsgálta (European Commission 2020). A magyar válaszadók 28 százaléka a környezetvédelmi problémák kezelésének leghatékonyabb eszközeként a fogyasztás módjának megváltoztatását jelölte meg (az EU-átlag 33 százalék volt). A szelektív hulladékgyűjtésről és energiafogyasztásról való hatékonyabb tájékoztatás iránti igény a magyar válaszadók 25 százalékánál jelentkezett (EU-átlag: 24 százalék). A termeléstől a fogyasztásig tartó élelmiszerlánc fenntarthatóbbá tételét a magyar válaszadók 24 százaléka tartotta fontos tényezőnek (EU-átlag: 22 százalék).

A fogyasztók fenntarthatósággal kapcsolatos döntéseit számos tényező befolyásolja, így

- az érzékenységek: a fenntartható termék magasabb ára, illetve azonnali költségei eltéríthetik a fogyasztót az etikai megfontolásaitól és az esetleges hosszú távú előnyöktől;
- a hozzáférés, kényelem: ha kényelmetlenségbe, fáradtságba ütközik a zöld termék megszerzése, a fogyasztó hajlandó inkább lemondani róla;
- az értékek és a társadalmi normák: a környezetbarát viselkedés egyre nagyobb érték a társadalomban, a fogyasztó szívesen azonosul vele, és jóleső érzést jelent hasonló értékrendet képviselő csoporthoz tartozni (Moser–Kleinhüchelkotten 2018);
- az érzelmi többlet: a fenntartható döntésekhez további jó érzéssel járó tényezők is járulnak, például a változtatás képességének érzése, miszerint befolyással bírhat a fogyasztó a környezete állapotára – ezt nevezi a szakirodalom „érzékelt fogyasztói hatékonyságnak” (Majláth 2005:91).

Első ránézésre ellentmondásnak tűnhet az a jelenség, amit a szakirodalom „visszapattanó hatásnak” nevez (Alcott 2005). Eszerint a fenntarthatóság iránti igény növekedése a fogyasztót paradox módon kevésbé fenntartható viselkedésre készíti, ugyanis többet használja az energiatakarékos készüléket, magasabbra hőfokra fűti termoenergiával működő otthonát, vagy több biomosószert használ. Mindebből levonható tehát, hogy a fenntartható fogyasztás azt kell jelentse, hogy a fenntartható fogyasztási cikkeket fenntarthatóan is kell használni, fogyasztani. ●

Munka a 21. században

A munkaerőpiac közép- és hosszú távú jövőjéről szóló előrejelzések középpontjában általában a technológiai fejlődés mint felforgató erő áll. Ennek kapcsán két kihívás merül fel leggyakrabban. Az egyik az a kettős folyamat, amely során sok alacsonyabb képzettséget igénylő munkahely megszűnik, ezzel egyidejűleg viszont a fejlődés megnöveli az igényt a magasan képzett munkavállalók iránt. A szakpolitikai teendők itt elsősorban az oktatáshoz kapcsolhatók. Egyrészt az oktatási rendszert alkalmassá kell tenni arra, hogy felkészítse a fiatalokat a megnövekedett belépési küszöbvel rendelkező munkaerőpiacon való sikerességre. Másrészt szükségessé válik a felnőttképzés megerősítése is, hogy a megszűnő munkahelyek miatt felszabaduló munkaerő visszatérhessen a munkaerőpiacra. A másik nagy kihívás pedig várhatóan a munkavégzési formák megváltozása lesz a technológiai fejlődés következtében. Ez egyrészt vonatkozik a konkrét munkavégzés módjainak változására, ideértve például a távmunka egyre elérhetőbbé válását. Másrészt a technológia szervezeti szinten is megváltoztatja a munka világát, az alkalmazó–alkalmazott közti szokásos viszonyokat. Erre példa a platformalapú munka. Ezek a munkaszervezési változások számos munkajogi, munkavédelmi, azaz a munkahelyi egészséggel és biztonsággal kapcsolatos kérdést vetnek fel. Erre jól megfontolt szabályozással szükséges válaszolni, amely kellő jogokat és biztonságot ad az újfajta keretek között dolgozók számára (ILO 2017, WEF 2020, Klowden–Lim 2021). (A modern munkaviszonyok szerkezeti változásairól, az új munkavégzési formákról és a kapcsolódó szabályozásról lásd e kötet *Munkakörülmények változóiban* című szócikkét.)

Amennyiben mindez megvalósul, a munkaerőpiac hosszú távon fenntartható működéséhez a kellő társadalmi védőháló biztosítása a kulcs, vagyis a munkaerőpiac jövője számára a fenntarthatóság társadalmi szempontjai rendkívül fontosak. Fenntarthatóság alatt jelen esetben az értendő, hogy az aktuális folyamatok elősegítik a munkaerőpiac jövőbeni zökkenőmentes működését (PécsTV 2021).

Társadalmi fenntarthatóság

A gazdasági és környezeti fenntarthatóság mellett a társadalmi fenntarthatóságról jóval kevesebb szó esik. Ennek egyik oka, hogy nincsen általánosan elfogadott definíciója, másik oka pedig, hogy bizonyos elemeit nehéz statisztikai módszerekkel pontosan és objektíven mérni (Verbeek–Dill 2017), hiszen például az emberi kapcsolatok minősége kevésbé számszerűsíthető, mint például az átlagkereset.

A társadalmi fenntarthatóság különböző definíciói eltérő szempontokat emelnek ki. Sokszor megjelenik az alapvető emberi szükségletek és a társadalmi reprodukció hosszú távú biztosításának igénye. Gyakran összekapcsolják továbbá egyéb, a társadalom számára előnyösnek ítélt fogalmakkal, mint az igazságosság vagy az emberi méltóság (Griessler–Littig 2005). Egyes definíciók a természet tisztetét is a fenntartható társadalmak jellemzői közé veszik (Gombos–Sziebig 2021). A társadalmi fenntarthatóság szempontjából mégis az tűnik a legfontosabbnak, hogy olyan társadalmi javak hosszú távú biztosítását jelenti, mint a minőségi emberi kapcsolatok, a békés együttélés, illetve a közös tudáshoz vagy kulturális javakhoz való hozzáférés, hiszen ezektől ölt igazán társadalmi jelleget a fogalom (McKenzie 2004, Griessler–Littig 2005; Abdel-Mohsen–Paleologos 2021).

A tisztességes munka

A társadalmi fenntarthatóság munka világára vonatkozó kritériumait jól összefoglalja a tisztességes munka (decent work) fogalma. A tisztességes munka feltételeinek megvalósítását az ENSZ 8. fenntartható fejlődési célja is megjelöli, a teljes és termelékeny foglalkoztatás elérése mellett.

A tisztességes munka fogalma a '90-es években kezdett a köztudatba kerülni a nemzetközi szervezetek, elsősorban a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) törekvései által. Alapvető gondolata, hogy ne csupán a bérek és a munkavállalók számának növekedése legyen fejlődésnek tekintve a munka világában, hanem a munkahelyek minősége is (Cascales Mira 2021). A fogalom leírására nem létezik

egy általánosan elfogadott követelményrendszer. Az ILO az alábbi tényezők által definiálja a tisztességes munkát (ILO honlapja):

- produktív és tisztességes bért nyújtó munkalehetőségek;
- a munka és a magánélet egyensúlya;
- elfogadható munkaidő;
- munkahelyi biztonság;
- a személyes fejlődés lehetősége;
- a szociális háló építésének elősegítése;
- a véleménynyilvánítás lehetősége;
- részvétel a munkavállalókat érintő döntésekben és a részvételhez kapcsolódó önszerveződés;
- esélyegyenlőség;
- egyenlő bánásmód, nemtől függetlenül.

A tisztességes munka kritériumai túlmutatnak a munkával szemben támasztott olyan alapvető elvárásokon, mint a munkahelyi egészség és biztonság, illetve az elfogadható bérezés, hiszen átfogóan értelmezik az emberek munkával szemben támasztott igényeit. Ezek azután valósíthatók meg a maguk teljességében, vagyis a munkaerőpiaci viszonyok akkor épülhetnek megbecsülésre, bizalomra és folyamatos kétoldalú kommunikációra, amikor a foglalkoztatottság és a bérszint már elért egy bizonyos szintet (PécsTV 2021). Ettől függetlenül a fogalom nem kevésbé releváns azokon a helyeken sem, ahol emberek tömegei dolgoznak nehéz

körülmények között, hiszen a tisztességes bér vagy az egészségbiztosítás elérhetősége olyan követelmények, amelyek fontos első lépéseknek tekinthetők. Nem véletlen, hogy az ILO a tisztességes munkához gyakran kapcsolja az informális gazdaság problémáját. Ez a fogalom azokra a gazdasági tevékenységekre utal, amelyeket a formális rendszerek részben vagy egyáltalán nem képesek lefedni jogi vagy gyakorlati értelemben, más szóval az államnak nincs rájuk rálátása, így nem tudja kellően szabályozni és adóztatni őket. A formális munkapiacról kiszorultak nemcsak hogy a biztonsági hálót nyújtó rendszerekben (például társadalombiztosítás) nem tudnak részt venni, hanem munkakörülményeik, fizetésük és a feljük tanúsított bánásmód is rosszabb a formális munkát végzőkénél. A gazdaság e szegmense nehezen mérhető, de becslések szerint globálisan a dolgozó felnőttek több mint 60 százaléka vesz részt benne valamilyen formában (OECD–ILO 2019; Deléchat–Medina 2020).

A vállalkozások szemszöge

A munkavállalói, politikai és befektetői nyomás, illetve a vezetői elköteleződés hatására az utóbbi években egyre jelentősebbé vált az a megközelítés, amely a vállalkozásoknak nemcsak profit- és részvényesi értékmaximalizáló szerepet szán, hanem értékvezérelt szervezetekként tekint rájuk, összetett társadalmi szereppel (Mercer 2021). Ebben

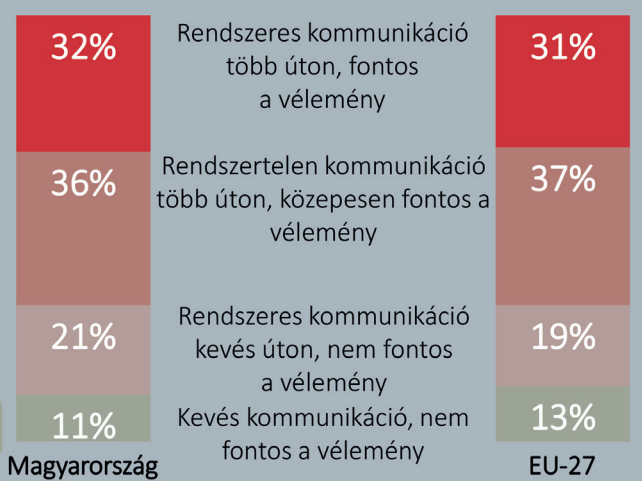
beletartozik a munkavállalókra gyakorolt hatásuk is. A tisztességes munka lényegében összefoglalja a modern vállalkozásokkal szemben, munkaerőpiaci szerepük kapcsán támasztott, összetett elvárásokat. Amennyiben hosszú távon fennmarad vagy esetleg még több teret nyer ez az átfogó szemlélet a vállalkozások szerepéről, az egyik legnagyobb jövőbeni kihívás az lesz, hogy a vállalkozások megtalálják az egyensúlyt az innováció és a haladás szempontjából fontos gazdasági növekedés, illetve a magas munkavállalói és osztársadalmi igények között (PécsTV 2021).

Alkalmazotti véleménynyilvánítás szintje vállalkozásoknál, 2019

Statistikailag jelentős kapcsolat van az alkalmazottakkal való kommunikáció szintje és döntésekbe való bevonásuk, illetve egy cég gazdasági teljesítménye között.

VÁLLALATOK BESOROLÁSA AZ ALKALMAZOTTAK KÖZVETLEN VÉLEMÉNYNYILVÁNÍTÁSI LEHETŐSÉGEI ÉS A VELÜK TÖRTÉNŐ KOMMUNIKÁCIÓ SZINTJE ALAPJÁN*

*A vállalatok besorolása egy vezetőségi tag, illetve, ahol elérhető volt, egy munkavállalói képviselő véleménye alapján történt.

Munkakörülmények változóban

A 21. században kibontakozó negyedik ipari forradalom és elemei, mint az automatizáció, a digitalizáció, a mesterséges intelligencia, az adatgazdaság, a platformgazdaság stb., jelentős hatással vannak a munka világra. Folyamatosan változik a munkához való viszony, új munkavégzési formák jönnek létre, átalakulnak a munkavégzés körülményei (Fernández-Macías 2018). Célá válik a fenntartható munka: olyan munka- és életkörülmények megteremtése, amelyek az emberek munkában való részvételét és hosszabb távú ottmaradását támogatják (Gerstenberger 2021). Az ENSZ a 8. fenntartható fejlődési célcsoportja keretében rögzítette a teljes és termelékeny foglalkoztatást, valamint a tisztességes munka elősegítését mindenki számára.

Új munkavégzési formák

Az új munkavégzési formák között sokféle típus található, amelyek a hagyományos, alárendelt, munkáltató és munkavállaló közti kétoldalú munkaviszonyon túl léteznek, mert különbözhetnek – többek között – a munkavégzés mintájában, helyében, időtartamában, a szerződéses viszony jellegében, az IT-eszközök munkában való használatában. Az OECD idesorolja a platformalapú munkavégzést, az önfoglalkoztatást, a határozott idejű vagy rugalmas foglalkoztatást, a változó mennyiségű munkaórán történő alkalmazást, a részmunkaidős munkavégzést és az egyéb, alkalmi munkát (OECD 2019).

Bár az Európai Unió munkaerőpiacán továbbra is a standard foglalkoztatás (alkalmazotti viszony, határozatlan idejű teljes munkaidős foglalkoztatás) a domináns, az egyes tagállamok egyre sokszínűbb képet mutatnak. Nő az új munkavégzési formák aránya és elterjedtsége. Míg 2013–2014-ben átlagban három, 2020-ban már hat új munkavégzési forma volt jelen az EU tagállamaiban. A munkaidő, a munkavállalói képviselés, a munkahelyi egészség és biztonság kérdései hangsúlyosan merülnek fel az új munkavállalási formáknál különösen a platformalapú, a mobil munkavégzés vagy az alkalmi munka kapcsán (Mandl 2020).

Virtuális munka, platformalapú munkavégzés

A virtuális munkakörnyezetet digitálisan teremtik meg, amelyben a munkahely az internet és az információs és kommunikációs technológiák használata révén jön létre és létezik. A virtuális munka tág értelmű fogalom, amelyhez számos formát sorolnak a távmunkától az online álláson keresztül a virtuális teammunkavégzésig (Leka 2021). A Covid19-járvány következtében felgyorsult a virtuális környezetben való munkavégzés terjedése, elsősorban a távmunka, de a platformalapú munkavégzés is.

A platformalapú munka során a fizetett munkát vagy szolgáltatást nyújtó személy, vállalkozás online platformon keresztül kerül kapcsolatba az azt igénybe vevővel, a fogyasztóval. A platformmunka két fő formája a helyszíni (on location) (például személyszállítás, gyermekfelügyelet) és az online munkavégzés (például adatrögzítés, fordítás) (Lenaerts et al. 2021; ILO 2021a). A platformgazdaság az előnyök (hatékonyság, rugalmasság, innováció stb.) mellett számos szervezeti és szabályozási kérdést vet fel annak szociális és a munkát érintő hatásaival együtt (Fernández-Macías 2018).

A virtuális munkakörnyezetben dolgozó személyek mind a foglalkozási területet, mind a társadalmi státuszt tekintve nagyon eltérő helyzetben lehetnek. Lényeges jellemzőjük, hogy a munka és a magánélet közti határokat nehezen vagy akár egyáltalán nem tudják megtartani. Nagy részük bizonytalan léthelyzetet jelentő, kiszolgáltatottságot eredményező, úgynevezett prekárius munkát végez, amely

- alulfizetett vagy akár ingyenes (gyakornokok);
- függ a megrendelésektől (szabadúszók, önfoglalkoztatók);
- bizonytalan és kiszámíthatatlan (alkalmi vagy rövid időtartamú szerződéssel dolgozók);
- kiszolgáltatott és védelem nélküli (crowdsourcing work: adott szervezettől független személyek nagy csoportjának kiszervezett munka, például webtartalom-előállítás, adatbázis-építés, logótervezés) (Webster–Randle 2016).

Szociális védelem, egészség és biztonság

A virtuális környezetben dolgozók jelentős része, nem standard foglalkoztatás keretében dolgozó munkavállaló, akinek a munkája és jövedelme bizonytalan, ezáltal nagyobb versenynek van kitéve, és szociális védelme hiányos vagy egyáltalán nincs (Leka 2021). A munkaviszonyt tisztán kétoldalú jogviszonyként kezelő jelenlegi munkajogi rendszerek nagy kihívása, hogy a technológiai fejlődés, a digitalizáció nyomán létrejövő új munkavégzési formákat hogyan szabályozzák (Rácz 2019). Egyes formák, mint például a platformmunka esetében is további bizonytalanságot hordoz az egyesüléshez, érdeképviselethez, kollektív alkuhoz való jog hiánya (ILO 2021b).

A virtuális munka előnyei (a munkavégzés térbeli és időbeli korlátjának eltűnése, munkahelyek összekapcsolhatósága, gyorsabb, hatékonyabb munkavégzés, költséghatékonyosság, kisebb környezeti terhelés stb.) mellett számos munkahelyi egészségi és biztonsági kockázat is felmerül, amelyek előtérbe kerülését felerősítette a távmunka ará-

Reakciók, intézkedések

A kihívásokra választ kereső gondolkodás és a szükséges jogi és szakpolitikai lépések megalkotása folyamatosan zajlik. A szociális jogok európai pillére húsz elvéből hat a méltányos munkakörülmények megteremtésének céljához kapcsolódik. A szociális védelem elve rögzíti az önfoglalkoztatóknak és az alkalmazottaknak – függetlenül a munkaviszony jellegétől és időtartamától – biztosítandó szociális védelem célját (EC 2021a).

A 2020-ban kötött európai keretegyezmény a digitalizációról megadja az új folyamatok munkaerőpiacra és annak szereplőire gyakorolt hatásai és kockázatai kezelésének keretét (Business Europe et al. 2020).

Az EU 2021–2027-re szóló munkahelyi biztonsági és egészségvédelmi stratégiai kerete rögzíti, hogy új és korszerűsített munkahelyi egészségvédelmi és biztonsági megoldások szükségesek a távmunkában dolgozók részére, valamint szükség van a digitális platformokon keresztül munkát

végzők munkakörülményeinek javítását célzó kezdeményezésre (COM(2021) 323 final).

A platformmunkára vonatkozó, 2021 decemberében benyújtott irányelvjavaslat a munkavállalók foglalkoztatási viszonyának meghatározását és az algoritmikus menedzsment által érintettek jogainak szabályozását helyezi középpontba (COM(2021) 762 final). A távmunka arányainak növekedésével napirenden van a kijelent-

kezés jogának kérdése is: az Európai Parlament arra kérte a Bizottságot, hogy jogalkotási javaslatot nyújtson be a témában (P9_TA(2021)0021).

Az ENSZ munkaügyi szervezete, az ILO centenáriumi deklarációja a munka jövőjéről olyan politikákat és intézkedéseket sürget, amelyek választ adnak a digitalizáció hatására a munka világában keletkezett kihívásokra annak érdekében, hogy mindenki számára biztosítani lehessen a produktív, megfelelő védelemben részesülő és tisztességes munkát (ILO 2019).

A platformalapú gazdaság néhány adata az Európai Unióban

Platformalapon dolgozók

2020 28 millió fő

2025 43 millió fő

Aktív platformok száma, 2020

500 felett

A szektorban termelődő jövedelem, 2020

2020-ban főfoglalkozásként a munkaerő 1-2 százaléka, alkalmanként 10 százaléka dolgozott platformalapon.

nyának növekedése a Covid19-járvány nyomán (Ahrendt et al. 2020). Ilyen veszélyek a megnövekedett munkaidő, a munkától történő elszakadásra való képtelenség, a munka és magánélet közti határ eltűnése, a különböző pszichoszociális kockázatok, az individualizáció, az internetes zaklatás, az ergonómiai kockázatok vagy a munkahelyi balesetek (Leka 2021; Caprile et al. 2021; ILO 2021b). A platformmunkára jellemző algoritmusokon alapuló munkaszervezés – a munka elosztása, irányítása, monitorozása, a teljesítmény értékelése algoritmusok által – aláássa a munkát végző autonómiáját, a munka feletti kontrollját, s kérdéseket vet fel a magánszférához való jog és az adatvédelem terén is (Leka 2021).

Turizmus a poszt-Covid korszakban

A Covid19-járvány hatása a turizmusra

A turizmus rendkívül sérülékeny ágazat, ahol egy-egy váratlan esemény (például vulkánkitörés, terrorizmus) pillanatok alatt drámai visszaesést eredményezhet. Ez történt a Covid19-járvány következtében is. Míg 2020-ig minden adat a turizmus szárnyalását mutatta, és már épp a túlzott mértékű turizmus (overtourism) problémáira keresték a választ, a járvány súlyos válságba sodorta az ágazatot. A határlezárások és a kijárási korlátozások következtében világszinten rengetegen veszítették el állásukat, és számos szolgáltató szenvedett súlyos veszteségeket, vagy jutott csődbe. A válság legnagyobb vesztesei a külföldi vendégre építő turisztikai célpontok (desztinációk), ahol kötött a kínálat, és gyakran a belföldi turisták számára túl magas az árszínvonal (ÁSZ 2021). Ilyen példa Budapest, ahol 2019-ben – Európában egyedülálló módon – a turisták 93 százaléka külföldről érkezett (Guller 2021). Ellenállónak tűnnek azok a desztinációk, amelyek diverzifikáltabb kínálattal rendelkeznek, kevésbé függenek egy adott piactól, valamint inkább a minőségi fejlesztésre helyezik a hangsúlyt a mennyiségi növekedés helyett (Romagosa 2020).

Bár a döntéshozók elsősorban a gyors helyreállításon dolgoznak, az ágazati szereplők alapvetően egyetértenek abban, hogy nem a „szokásos üzletmenet” helyreállítására, hanem jelentős szemléletbeli és strukturális változásokra van szükség a szektor talpra állításához, valódi fenntartható működésének és válságállóságának megteremtéséhez (WTTC 2021a).

A jelen és a jövő várható trendjei

A járvány számos olyan változást eredményezett, amelyek közül néhány bizonyára csak ideiglenesen, több azonban hosszabb távon is meghatározóvá válhat (EIONET Magyarország 2020; WTTC 2021a, 2021b, 2021c).

- A járvány alapvetően megnövelte az utazók körében az éghajlati, környezeti és társadalmi problémákkal kapcsolatos tudatosságot.
- A magas szintű egészségügyi és higiéniai követelmények alapvető elvárássá váltak.

- A repülővel elérhető úti célok helyett előtérbe kerültek a belföldi, másodlagos, azaz nem a legnépszerűbb vagy a lakóhelyhez közeli desztinációk és a természetjárás. A másodlagos úti célok fenntartható növekedéséhez kulcsfontosságúak az infrastrukturális beruházások (minőségi szállások és vendéglátóhelyek, attrakciók, közlekedési fejlesztések). Mivel az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés az utazók döntéshozatali folyamatának fontos kritériumává vált, ezek minőségi fejlesztésére is kiemelt figyelmet kell fordítani.
- A kereslet a hosszabb távú tartózkodás irányába mutat: az utazók megpróbálják a legtöbbet kihozni az utazásokból, növekszik az igény az üzleti és az oktatási célú utazások szabadidős turizmussal való összekapcsolására.
- A turisták több időt és pénzt fordítanak az egészségük védelmére és wellnessre.
- A járvány egyik leglátványosabb következményeként felgyorsult a digitalizáció folyamata az ágazatban. Nemcsak a foglalási és fizetési folyamatok váltak elektronikussá és érintésmentessé, hanem egyre több tevékenységet igyekeznek digitalizálni: például a szervezeten irányítást, a vásárlási folyamatok automatizálását vagy a tömegkezelést és -irányítást a big data felhasználásával, aminek köszönhetően valós időben tudják korlátozni a túlszűfolt attrakciók látogatóinak számát. A digitalizációs trendeket erősíti az ágazatban jelenleg jellemző munkaerőhiány is.
- Változnak a foglalási szokások: egyrészt a rugalmasabb lemondási feltételeket keresik az utazók, másrészt rövidebbek lettek a foglalási időszakok.
- Mivel egyre több turista keres fenntartható közlekedési és szálláslehetőségeket, az idegenforgalmi vállalkozásoknak be kell fektetniük a fenntartható termékekbe és gyakorlatokba. Ilyen például a fenntartható üzemanyagok vagy a megújuló és alacsony szén-dioxid-kibocsátású technológiák használata, a körforgásos gazdaság, a hulladékkezelés, a kerékpáros turizmus stb.

A fenntartható turizmus válasza a válságra

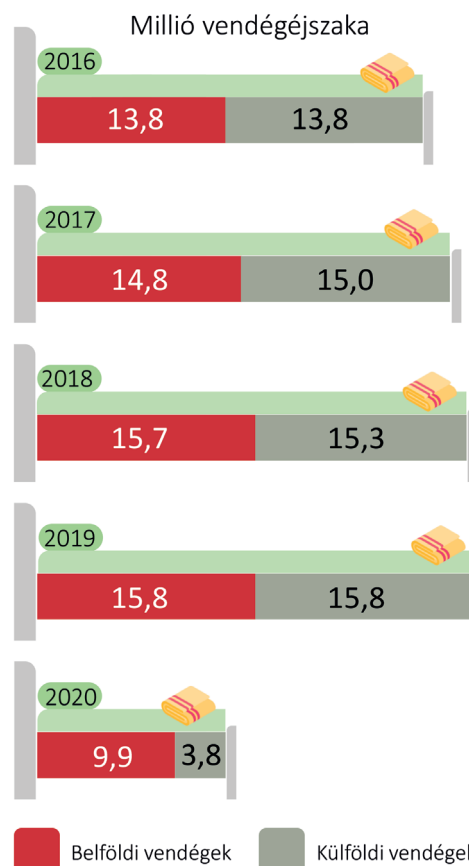
A különböző szervezetek a fentiekkel is összefüggésben arra hívják fel a figyelmet, hogy a válság lehetőséget teremt arra, hogy a turizmuspolitika a fenntartható fejlődési célokhoz igazodjon. A turizmus ugyanis az ENSZ fenntartható fejlődési céljainak több pontja között is szerepel (8.9, 12.8b, 14.7), de a nemzetközi szervezetek és a szakirodalom álláspontja szerint valamennyi fenntarthatósági célhoz kapcsolódik (Page–Connell 2020:428–429). Fenntartható az a turizmus, „amely teljes mértékben figyelembe veszi a jelenlegi és jövőbeli gazdasági, társadalmi és környezeti hatásokat, valamint a turisták, az iparág, a környezet és a befogadó közösségek igényeit” (UNEP–WTO 2005:12).

A fenntartható turizmust érő egyik leggyakoribb kritika azonban, hogy kiindulópontja piacgazdasági szemléletű: növekedésorientált, ahol a siker mérésének egyetlen módja a látogatók számának, valamint a ráfordításoknak és a bevételeknek az alakulása. Ráadásul a „greenwashing” jelenség itt is megtalálható, ami sokakat szkeptikussá tesz a fenntartható turizmus egészével szemben. Számos vállalkozás a fenntartható turizmusra egyszerűen csak marketingeszközként tekint ahelyett, hogy a saját vállalkozása klímaváltozásra gyakorolt hatását kezelné (Swarbrooke 2021; EIONET Magyarország 2020).

A járvány okozta turisztikai visszaesés azonban ebben is fordulatot hozhat. A túlzott mértékű turizmussal küzdő desztinációk némelyikében olyan jelentős korlátozó intézkedéseket vezettek be, melyeket korábban haboztak meglépni. Velence kitiltotta a több mint 25 ezer tonnás hajókat a csatornáiból, és tervezik, hogy napi belépési kvótákat állítsanak fel kötelező online időpontfoglalással és rugalmasan változó belépti díjakkal. Amszterdam éves vendégéjszaka-limitet határozott meg, amelynek elérésekor a hatóságok közbeavatkoznak például az idegenforgalmi adó emelésével vagy a turisztikai célú lakáskiadás korlátozásával. Látható, hogy míg korábban a döntéshozók elhatárolódtak a radikális változásoktól, arra hivatkozva, hogy nem tudják megakadályozni az embereket az utazásban, a járvány miatti lezárások megmutatták, hogy valójában ez politikai elhatározás és technikai kivitelezés kérdése (Fletcher et al. 2020).

A valódi fenntartható turizmus eléréséhez az embert és nem a gazdasági célokat kell a középpontba állítani. A javasolt fejlesztési irányok közé tartozik az új technológiák előnyeinek kihasználása, a diverzifikáltabb, rugalmasabb,

A kereskedelmi szálláshelyek vendégéjszakai-nak száma Magyarországon

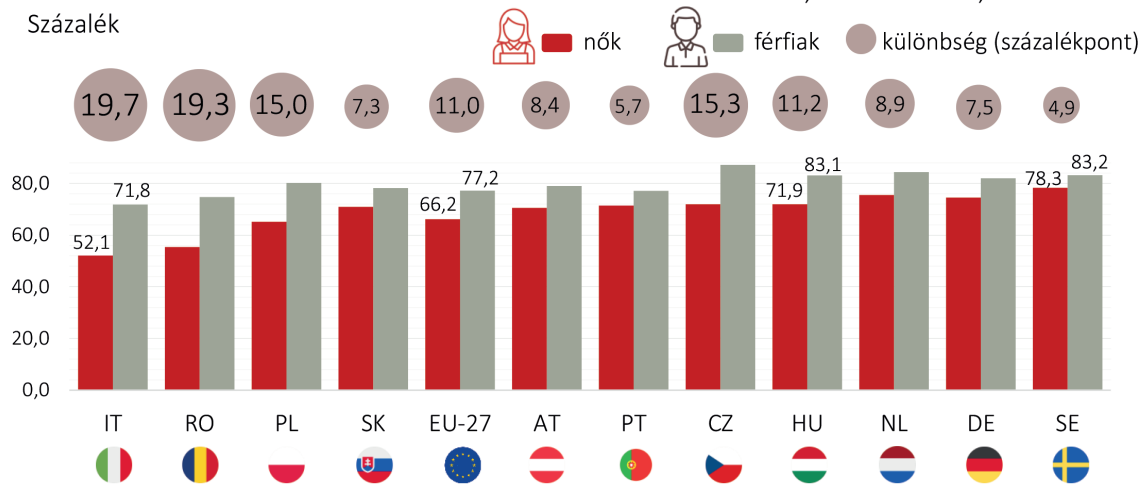
befogadóbb, szén-dioxid-semleges, erőforrás-hatékony, valamint a körforgásos gazdaság elvei alapján működő turizmus megteremtése (UN 2020; COR 2020/00303; OECD 2020; WTTC 2021a). Az ENSZ Környezetvédelmi Programjának európai igazgatója, Bruno Pozzi megfogalmazásában: nem a növekedést, hanem a változást kell célul kitűzni (EIONET Magyarország 2020).

A pandémia okozta válságból való kilábalás a turizmus minden szegmensét figyelembe véve hosszú éveket fog igénybe venni, a szakemberek ugyanakkor a korábbi trendektől eltérő, alapvető és tartós változásokra számítanak. A lényegében teljes leállás és újraindítás óriási lehetőséget kínál ahhoz, hogy a szektor valóban elmozduljon a fenntarthatóság felé, amelyben minden szereplőnek – döntéshozóknak, szolgáltatóknak és turistáknak egyaránt – komoly szerepe és felelőssége van. ●

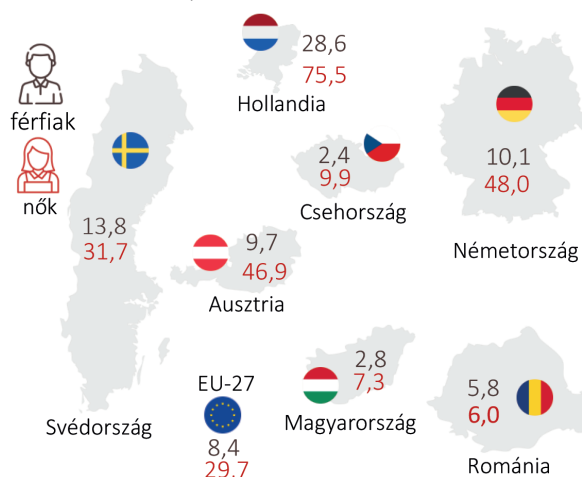

A NŐI ÉS A FÉRFI FOGLALKOZTATOTTSÁG EGYES EU-TAGÁLLAMOKBAN, 20–64 ÉVESEK, 2020

Százalék

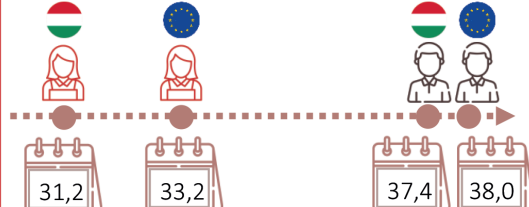
RÉSZMUNKAI DÖBEN DOLGOZÓK ARÁNYA, 15–64 ÉVESEK, 2020 (százalék)

A NŐI VEZETŐK ARÁNYA TŐZSDEI CÉGEK IRÁNYÍTÓ TESTÜLETEIBEN, 2021 (százalék)

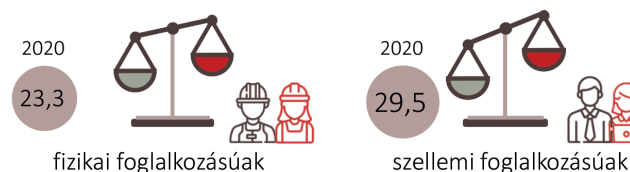
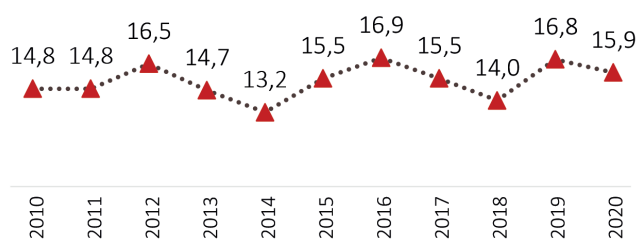
VÁRHATÓ AKTÍV ÉVEK SZÁMA A MUNKÁBAN 15 ÉVES KORBAN, 2020 (év)

A NŐI ÉS FÉRFI KERESETEK KÖZTI RÉSZ MAGYARORSZÁGON

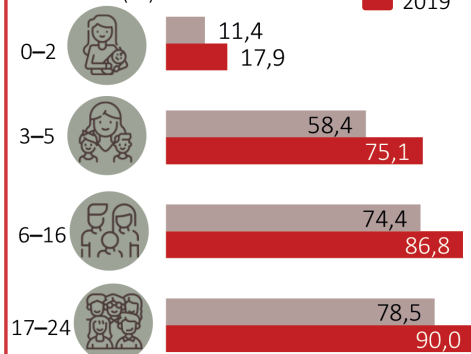
Százalék

(KSH: teljes munkaidőben alkalmazásban állók, 4 fő feletti vállalkozások, költségvetési és nonprofit szféra is)

A GYERMEKET NEVELŐ 25–49 ÉVES NŐK FOGLALKOZTATÁSI RÁTÁJA MAGYARORSZÁGON (százalék)

A legfiatalabb gyermek a családban (év)

Források

Magyarország növekedési kilátásai

- Csath Magdolna (2019): Közepes jövedelmi csapda vagy fejlettségi csapda és a költségvetési hatások. *Pénzügyi Szemle* 64 (1): 29–48.
- Csath Magdolna (2021): Közepes fejlettség, gazdasági szerkezet, termelékenység és az MKKV szektor. *Köz-gazdaság* 16 (2): 78–90.
- Dutta et al. (szerk.) (2021): *Global Innovation Index 2021. Tracking Innovation through the COVID-19 Crisis*. Genf: World Intellectual Property Organization.
- EEA (European Environment Agency) (2021): *Growth without economic growth*, január 11.
- Haskel, Jonathan – Westlake, Stian (2018): Productivity and secular stagnation in the intangible economy. *VoxEU.org*, május 31.
- Hidi János (2021): A közepes jövedelem csapdahelyzetéből Magyarországnak egy kiút látszik. *G7*, március 12.
- Khayati, Anis (2021): The Role of Economic Complexity in Increasing Exports and Growth. *LSE Middle East Centre Blog*, július 28.
- Lund et al. (2021): *The future of work after COVID-19. Report*. McKinsey Global Institute, február 18.
- MNB (Magyar Nemzeti Bank) (2021): *Fenntarthatósági jelentés 2021*.
- Msuya, Joyce (2021): Fairytale of Economic Growth: Reimagining a sustainable economy. A Changing Planet szemináriumon (Imperial College London) elhangzott beszéd. *UNEP*, május 26.
- Muñiz, Manuel (2017): Economic Growth Is No Longer Enough. *Project Syndicate online*, október 25.
- O’Donovan, Nick (2020): From Knowledge Economy to Automation Anxiety: A Growth Regime in Crisis? *New Political Economy* 25 (2): 258–266.
- Powell, Walter W. – Snellman, Kaisa (2004): The Knowledge Economy. *Annual Review of Sociology* 30 (1): 199–220.
- Rodrik, Dani (2015): Understanding The Evolution Of Work. *Social Europe*, december 10.
- Serdült Máté (2019): Tévhit, hogy a gyorsabb növekedés elég a felzárkózáshoz. *G7*, szeptember 2.
- Szepesi Balázs (2019): Korszakváltás – kiteljesedik vagy beszorul a magyar vállalkozás? *Összkép*, szeptember 27.
- Szepesi Balázs (2021): Mire hozzászoktunk, átalakul a világgazdaság működése – mit hozhat nekünk a globalizáció negyedik korszaka? *Összkép*, szeptember 11.
- Teachout, Matthieu (2021): Can growth truly be sustainable? *IGC*, április 28.
- Unger, Roberto Mangabeira (2019): *The Knowledge Economy*. Brooklyn–London: Verso Books.

Zöld átállás a pénzügyekben

- Dobránzsky-Bartus Katalin – Krenchel, Jens Valdemar (2020): Az EU taxonómiai rendelete: a befektetési tevékenységek első, „zöld” szótára. *Gazdaság és Pénzügy* 7 (4): 392–419.
- NextGenerationEU: European Commission successfully issues first green bond to finance the sustainable recovery. Press release. *EC (European Commission)*, 2021. október 12.
- Gyura Gábor (2019): Online. Zöld pénzügyek Magyarországon: mi kell az áttöréshez? *MNB*, 2019. augusztus.

- MNB (Magyar Nemzeti Bank) (2019): *Zöld pénzügyek Magyarországon – konzultációs dokumentum*.
- MNB (Magyar Nemzeti Bank) (2021): *Fenntarthatósági jelentés. 2021*.
- Teveli-Gaszó Emese – Főfai András (2021): Klímaváltozással kapcsolatos közzétételek tendenciái a globális bankok 2020. évi éves pénzügyi jelentéseiben. *KPMG Blog*, április 30.

Fenntartható fogyasztás

- Alcott, Blake (2005): Jevons’ paradox. *Ecological Economics* 54 (1): 9–21.
- EC (European Commission) (2021): *EU Ecolabel key figures as per September 2021*.
- EPRS (European Parliament Research Service) (2020): *Sustainable consumption*.
- European Commission (2019): *Attitudes of European citizens towards the Environment*. Special Eurobarometer 501.
- IISD (International Institute for Sustainable Development) (1994): *Oslo Roundtable on Sustainable Production and Consumption*.
- Majláth Melinda (2005): A környezeti tudás és a környezetbarát fogyasztás kapcsolata. In: Majoros Pál (szerk.): *Tudástranszfer és információs társadalom*. Budapest: Budapesti Gazdasági Főiskola (BGF) 84–95.
- Moser, Stephanie – Kleinhüeckelkotten, Silke (2018): Good Intent, but Low Impacts: Diverging Importance of Motivational and Socioeconomic Determinants Explaining Pro-Environmental Behavior, Energy Use, and Carbon Footprint. *Environment and Behaviour* 50 (6): 626–656.
- UN (United Nations) (1987): *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*.
- UNEP (United Nations Environment Programme) honlapja.

Munka a 21. században

- Abdel-Mohsen O., Mohamed – Paleologos, Evan K. (2021): Sustainable pollution assessment practices. In: Abdel-Mohsen O. Mohamed et al. (szerk.): *Pollution Assessment for Sustainable Practices in Applied Sciences and Engineering*. Oxford: Butterworth-Heinemann. 3–42.
- Cascales Mira, María (2021): New Model for Measuring Job Quality: Developing an European Intrinsic Job Quality Index (EIJQI). *Social Indicators Research* 155 (2): 625–645.
- Deléchat, Corinne – Medina, Leandro (2020): What is the informal economy? *International Monetary Fund*. 2020 Winter.
- Eurofound (2021): *European Company Survey - Data visualization*.
- Gombos Katalin – Sziebig Orsolya Johanna (2021): *Az európai uniós környezetvédelmi szabályozás legújabb irányai*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Griessler, Erich – Littig, Beate (2005): Social sustainability: a catchword between political pragmatism and social theory. *International Journal for Sustainable Development* 8 (1–2): 65–79.
- Houten, Gijs van – Russo, Giovanni (2020): *European Company Survey 2019 - Workplace practices unlocking*. Eurofound.

ILO (International Labour Organisation) honlapja.
 ILO (International Labour Organisation) (2017): *The Future of Work We Want: A global dialogue*. Report.
 Klownen, Kevin – Lim, Quintus (2021): *Future of Work: Insights for 2021 and Beyond*. Milken Institute.
 McKenzie, Stephen (2004): Social Sustainability: Towards Some Definitions. *Hawke Research Institute Working Paper Series 27*.
 Mercer (2021): *Global Talent Trends 2020–2021*.
 OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) – ILO (International Labour Organisation) (2019): *Tackling Vulnerability in the Informal Economy*. Párizs: OECD Publishing.
 PécsTV (2021): A munka világa. Interjú Prof. László Gyulával. *210803 Munkavilága*, Youtube-videó, augusztus 24.
 Verbeek, Jos – Dill, Alexander (2017): The forgotten dimension of the SDG indicators – Social Capital. *World Bank Blogs*, augusztus 15.
 WEF (World Economic Forum) (2020): *The Future of Jobs Report 2020*.

Munkakörülmények változóiban

Ahrendt, Daphne et al. (2020): *Living, working and COVID-19, COVID-19 series*. Eurofound.
 Business Europe et al. (2020): *European social partners framework agreement on digitalisation*.
 Caprile, Maria et al. (2021): *Telework and health risks in the context of the COVID-19 pandemic: evidence from the field and policy implications*. Report. EU-OSHA.
 Commission proposals to improve the working conditions of people working through digital labour platforms. Press release. *EC (European Commission) (2021a)*, 2021. december 9.
 EC (European Commission) (2021b): *Improving Working Conditions in Platform Work*. Factsheet. 2021. december.
 Fernández-Macías, Enrique (2018): *Automation, digitisation and platforms: Implications for work and employment*. Eurofound.
 Gerstenberger, Barbara: *Challenges for sustainable work, EU Presidency of Slovenia high-level conference on Quality Work for a Quality Life*. Online presentation. Eurofound, 2021. október 7.
 ILO (International Labour Organization) (2019): *ILO Centenary Declaration for the Future of Work*.
 ILO (International Labour Organization) (2021a): *World Employment and Social Outlook. The role of digital labour platforms in transforming the world of work. 2021*. Genf: International Labour Office.
 ILO (International Labour Organization) (2021b): *Digital platforms and the world of work in G20 countries: Status and Policy Action*.
 Leka, Stavroula (2021): *The future of working in a virtual environment and occupational safety and health*. Discussion paper. EU-OSHA.
 Lenaerts, Karolien et al. (2021): *Digital platform work: occupational safety and health policy and practice for risk prevention and management*. Policy brief. EU-OSHA.
 Mandl, Irene (2020): *New forms of employment: 2020 update, New forms of employment series*. Eurofound.
 OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) (2019): *Policy Responses to New Forms of Work*. Párizs: OECD Publishing.
 Rácz Ildikó (2019): A távmunkán túl, munkavégzés az applikációk világában. In: Pál Lajos – Petrovics Zoltán (szerk.): *Visegrád 16.0 A XVI magyar Munkajogi Konferencia szerkesztett előadásai*. Budapest: Wolters Kluwer. 234–260.

Webster, Juliet – Randle, Keith (2016): Positioning Virtual Workers Within Space, Time and Social Dynamics. In: Randle, Keith – Webster, Juliet (szerk.): *Virtual Workers and the Global Labour Market*. London: Palgrave. 3–34.

Turizmus a poszt-Covid korszakban

ÁSZ (Állami Számvevőszék) (2021): *A turizmus helyzete – a járvány előtt és alatt. Elemzés*.
 EIONET Magyarország (Európai Környezeti Információs és Megfigyelő Hálózat) (2020): A turizmus átalakítása egy rugalmas és fenntartható post-COVID világban. *eionet.kormany.hu*, november 10.
 Fletcher, Robert et al. (2020): Tourism, Degrowth, and the COVID-19 Crisis. *POLLEN. Political Ecology Network*, március 24.
 Guller Zoltán (2021): Magyarok nélkül nem fog menni. *Világgazdaság*, június 30.
 KSH (Központi Statisztikai Hivatal) (2021): *A kereskedelmi szálláshelyek külföldi és belföldi vendégforgalma*. STADAT.
 OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) (2020): *Rebuilding tourism for the future: COVID-19 policy responses and recovery*.
 Page, Stephen J. – Connell, Joanne (2020): *Tourism. A Modern Synthesis*. Fifth Edition. New York: Routledge.
 Romagosa, Francesc (2020): The COVID-19 crisis: Opportunities for sustainable and proximity tourism. *Tourism Geographies 22 (3)*: 690–694.
 Swarbrooke, John (2021): Why Sustainable Tourism Failed. *WTM Global Hub*, június 22.
 UN (United Nations) (2020): *Policy Brief: COVID-19 and Transforming Tourism*. 2020. augusztus.
 UNEP (United Nations Environment Programme) – WTO (World Tourism Organisation) (2005): *Making Tourism more Sustainable. A Guide for Policy Makers*.
 WTTC (World Travel & Tourism Council) (2021a): *Lessons Learnt During Covid-19*. 2021. augusztus.
 WTTC (World Travel & Tourism Council) (2021b): *Investing in Travel and Tourism*. 2021. szeptember.
 WTTC (World Travel & Tourism Council) (2021c): *Trending in Travel. Emerging consumer trends in Travel & Tourism in 2021 and beyond*. 2021. november.

Nők a munka világában

Eurostat (2022a): *Duration of working life*.
 Eurostat (2022b): *Employment and activity by sex and age – annual data*.
 Eurostat (2022c): *Part-time employment as percentage of the total employment, by sex and age*.
 Eurostat (2022d): *Positions held by women in senior management positions (source: EIGE)*.
 KSH (Központi Statisztikai Hivatal) (2020): *Munkaerő-piaci esélyegyenlőség (2004–2019)*. A társadalmi haladás mutatószámrendszere.
 KSH (Központi Statisztikai Hivatal) (2021a): *A teljes munkaidőben alkalmazásban álló nők és férfiak bruttó átlagkeresete közötti rés (2019–2020)*. STADAT.
 KSH (Központi Statisztikai Hivatal) (2021b): *Női–férfi kereseti rés. Fenntartható fejlődés indikátorai – Fenntartható fejlődési célok (SDG)*.